

TARIX FANLARINI O‘QITISHDA BLUM TAKSONOMIYASINI QO‘LLASH SAMARADORLIGI

Farhodov Fayzullajon Fahriddin o‘g‘li

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti “Ijtimoiy va amaliy fanlar” bo‘limi bosh mutaxassisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy ta’limda keng qo‘llanilayotgan Blum taksonomiyasining nazariy asoslari va tarix fanidagi amaliy qo‘llanilishi, Benjamin Blum tomonidan ishlab chiqilgan bilish faoliyati darajalarining (bilish, tushunish, qo‘llash, tahlil, sintez va baholash) mazmuni tahlil qilinib, ularning tarix darslariga tatbiq etish usullari misollar bilan ko‘rsatib berilgan. Xususan, “Jadidchilik harakati” va “Ikkinchi jahon urushi” mavzulari asosida turli darajadagi savollar va topshiriqlar ishlab chiqilgan. Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan integratsiyalangan holda Blum taksonomiyasining o‘quvchilar tafakkurini rivojlantirishdagi ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Blum taksonomiyasi, tarix ta’limi, interfaol usullar, bilish darajalari, zamonaviy pedagogika, muammoli ta’lim, sintez, tahlil, baholash, o‘quv maqsadlari.

Bugungi kunda ta’lim jarayonini zamonaviy pedagogik texnologiyalar yordamida samarali tashkil etish muhim ahamiyat kasb etmoqda. O‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini chuqurlashtirish uchun turli yondashuvlardan foydalanish talab etiladi. Amerikalik mashhur psixolog va pedagog Benjamin Blum tomonidan asos solingan savol va topshiriqlar tizimi – bilish faoliyati darajalariga asoslangan o‘quv maqsadlari taksonomiyasi zamonaviy ta’lim olamida yetarli darajada keng tarqalgan. O‘quv maqsadlari taksonomiyasi – o‘quvchilar o‘zlashtirishining ma’lum bir darajasidan darak beruvchi aniq harakatlari, mazmunan obyektlarni tabiiy o‘zaro bog‘liqlik asosida murakkablashib borishini ketma-ket joylashtirish orqali turkumlashtirilishi yoki tizimlashtirilishi. Taksonomiya – borliqning murakkab tuzilgan sohalarini tasniflash va sistemalashtirish nazariyasidir. Benjamin Blum tomonidan ishlab chiqilgan taksonomiya, u o‘quvchilarning bilimni o‘zlashtirish darajasini aniqlash va rivojlantirishga xizmat qiladi. Mazkur maqolada Blum

taksonomiyasining mohiyati va tarix fanlarida uning qo’llanilishiga oid namuna darslar tahlil qilinadi.

Interfaol usullarni qo’llash natijasida o’quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, xulosalar chiqarish, o’z fikrini bayon qilish, uni asoslagan holda himoya qila bilish, sog’lom muloqot, munozara, vaziyatni baholash ko’nikmalari shakllanib, rivojlanib boradi. Bu masalada Benjamin Blumning bilish va emotsional sohalaridagi pedagogik maqsadlarning taksonomiyasi o’quvchini fanga qiziqtirish, bilish faoliyatini jadallashtirish, intellektual salohiyatini aniqlash uchun eng maqbul yo’ldir. Blum tafakkurni bilish qobiliyatlari rivojlanishiga muvofiq ravishda oltita darajaga ajratdi. Bir necha bosqichli savollar tizimining asosiy maqsadlari: o’quvchilarda ijodiy fikrlash ko’nikmasini hosil qilishga yordam berish, muammolarini yechish va maqsadli obyektiv yechimlarini topish. Bu maqsadlarga qachon erishish mumkin, qachonki o’qituvchi o’quvchining chuqur o’ylash jarayonini bosqichma-bosqich rag’batlantirib borsa. Shuning uchun Blum fikrlash jarayonini sistemalashtirgan holda bir necha bosqichli savollar tizimini ishlab chiqqan. Blum taksonomiyasi bilimlarni bosqichma-bosqich o’zlashtirish jarayonini tartibga soluvchi tizim bo’lib, quyidagi oltita bosqichdan iborat:

Bilish dastlabki tafakkur darajasi bo’lib, bunda o’quvchi atamalarni, aniq qoidalar, tushunchalar, faktlar, mezonlar, yo’nalishlar, kategoriyalar, tasniflar, shuningdek, abstrakt bilimlar: tamoyillar, aksiomalar, teoremlar, umumlashma fikrlar, strukturalar va shu kabilarni biladi, eslaydi, takrorlaydi, asar voqea-hodisalarini bayon qila oladi. Bu tafakkur darajasiga muvofiq fe’l namunalari: qaytara bilish, mustahkamlay olish, axborotni yetkaza olish, aytib bera olish, yozish, ifodalay olish, taniy olish, gapirib berish, takrorlash.

Tushunish darajasidagi tafakkurga ega bo’lganda esa, o’quvchi faktlar, qoidalar, chizmalar, jadvallarni tushunadi, qayta tuza oladi, o’zgartira oladi (so’zdan raqamga yoki obrazga), mavjud ma’lumotlar asosida kelgusi oqibatlarni taxminiy tavsiflay oladi. Bu tafakkur darajasiga muvofiq fe’llar namunalari: asoslash, almashtirish, belgilash, tushuntirish, tarjima qilish, qayta tuzish, yoritib berish, sharhlash oydinlashtirish.

Qo’llash darajasidagi tafakkurda o’quvchi olgan bilimlaridan faqat an’anaviy emas, noan’anaviy holatlarda ham foydalana oladi va ularni ma’lum bir model, formula, ko’rsatma asosida to’g’ri qo’llaydi. Bu tafakkur darajasiga muvofiq fe’llar namunalari: joriy qilish, hisoblab chiqish, namoyish qilish,

foydalanish, o’rgatish, aniqlash, amalga oshirish, hisob-kitob qilish, tatbiq qilish, hal etish.

Tahlil darajasidagi tafakkurda o’quvchi yaxlitning qismlarini va ular o’rtasidagi o’zaro bog’liqliklarni ajrata oladi, mantiqiy fikrlash asosida xatolarni ko’radi, faktlar va oqibatlar orasidagi farqlarni ajratadi, ma’lumotlarning ahamiyatini baholaydi. Bu tafakkur darajasiga muvofiq fe’llar namunalari: keltirib chiqarish, ajratish, tabaqalashtirish, tasniflash, taxmin qilish, bashorat qilish, yoyish, taqsimlash, tekshirish, guruhlash.

Sintez. Umumlashtirish darajasidagi tafakkurda o’quvchi ijodiy ish bajaradi, biror tajriba o’tkazish rejasini tuzadi, bir nechta sohalaridagi bilimlardan foydalanadi. Ayrim materiallar asosida butunning, yaxlitning obrazini, ko’rinishini yaratadi. Bu bosqich tegishli natijalardan yangi jadval tuzishga urg’u beruvchi ijodiy xarakterdagi faoliyatni taqozo etadi.

Baholash. Mazkur kategoriya yuqorida ko’rsatilgan barcha kategoriyal bo’yicha o’quv natijalarga erishishni va aniq ifodalangan mezonlarga asoslanib baholash mulohazalarini taqozo etadi. Ichki va tashqi mezonlar asosida baholaydi, o’quvchi mezonlarni ajrata oladi, ularga rioya qila oladi, mezonlarning xilma-xilligini ko’radi, xulosalarning mavjud ma’lumotlarga mosligini baholaydi, faktlar va baholovchi fikrlar orasidagi farqlarni ajratadi. Bu tafakkur darajasiga muvofiq fe’llar namunalari: tashxislash, isbotlash, o’lchash, nazorat qilish, asoslash, ma’qullash, baholash, tekshirish, solishtirish, qiyoslash.

Tarix fanida Blum taksonomiyasining qo’llanilishi.

1. **Bilish (Knowledge)** – Tarixiy voqealar, shaxslar va sanalarni eslab qolish.

2. **Tushunish (Comprehension)** – Tarixiy jarayonlarning mazmunini tushunish va ifodalash.

3. **Qo’llash (Application)** – Olingan bilimlarni amaliy misollarga tatbiq etish.

4. **Tahlil (Analysis)** – Tarixiy hodisalarning sabab va oqibatlarini o’rganish.

5. **Sintez (Synthesis)** – Yangi tarixiy ssenariylar yaratish va hodisalarga alternativ yondashish.

6. **Baholash (Evaluation)** – Tarixiy jarayonlar va qarorlarning to’g’ri yoki noto’g’riligini baholash.

Quyida Blum taksonomiyasi asosida tarix fanining turli mavzulari bo'yicha namuna darslar keltirilgan.

Tarix fanidan murakkab mazulardan Blum Taksonomiyasi texnologiyasi asosida topshiriqlar tayyorlash.

Quyida tarix faniga moslashtirilgan holda Blum Taksonomiyasi texnologiyasidan foydalanish imkoniyatlarini tushuntirishga harakat qilamiz:

Jadidchilik harakati mavzusini Blum Taksonomiyasi asosida ifodalash:

1. Bilish: O'quvchilar jadidchilik harakati, uning asosiy vakillari va g'oyalarini bilib oladi.

Masalan: *"Jadidchilik harakati qachon va qayerda vujudga kelgan?"*

2. Tushunish: O'quvchilar jadidchilikning asosiy maqsadlari va uning ijtimoiy-siyosiy hayotga ta'sirini tushunadi.

Masalan: *"Jadidlar nima uchun ta'lim-tarbiyaga katta e'tibor qaratgan?"*

3. Qo'llash: O'rganilgan bilimlar asosida tarixiy jarayonlar tahlil qilinadi va bugungi kunga bog'lanadi.

Masalan: *"Bugungi O'zbekistonda jadidchilik g'oyalarini qanday qo'llash mumkin?"*

4. Tahlil: Jadidchilik harakatining sabab va oqibatlarini, uning ijtimoiy hayotga ta'sirini tahlil qilish.

Masalan: *"Jadidlarning ta'lim sohasidagi islohotlari Turkiston xalqining kelajagiga qanday ta'sir ko'rsatgan?"*

5. Sintez: Jadidchilikning tarixiy o'rni va bugungi kun bilan bog'liqligini umumlashtirish.

Masalan: *"Agar jadidlar harakati davom etganida, O'zbekiston taraqqiyotida qanday o'zgarishlar bo'lishi mumkin edi?"*

6. Baholash: Jadidchilik harakatining tarixiy ahamiyatini baholash va uning natijalari yuzasidan fikr bildirish.

Masalan: *"Jadidchilik harakati mustamlakachilik sharoitida qanday natijalarga erishdi va uning muvaffaqiyatlari va kamchiliklarini qanday baholaysiz?"*

Ikkinchi jahon urushi mavzusini o'qitishda Blum taksonomiyasida ifodalash:

1. Bilish: O'quvchilar tarixiy voqealar, shaxslar va sanalarni yodlab oladi.

Masalan: *"Ikkinchi jahon urushi qachon boshlandi?"*

2. Tushunish: Tarixiy voqealar o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushunadi.

Masalan: *"Urushning boshlanishiga olib kelgan sabablarni tushuntirib bering"*

3. Qo‘llash: O‘rganilgan bilimlarni amaliyotda qo‘llash.

Masalan: *"Urushni oldini olish uchun qanday diplomatik chora-tadbirlar ishlatilishi mumkin edi?"*

4. Tahlil: Tarixiy hodisalarni chuqur tahlil qilib, sabab va oqibatlarini aniqlash.

Masalan: *"Germaniyaning iqtisodiy siyosati urushga qanday ta’sir ko‘rsatdi?"*

5. Sintez: Tarixiy ma'lumotlarni umumlashtirib, yangi g‘oya va xulosalar yaratish.

Masalan: *"Ikkinchi jahon urushi saboqlarini zamonaviy dunyo siyosatiga qanday qo‘llash mumkin?"*

6. Baholash: Tarixiy voqealar va qarorlarning samaradorligini baholash.

Masalan: *"Sizningcha, Versal shartnomasi urushni oldini olishda qanchalik samarali bo‘lgan?"*

Buning natijasida o‘quvchilarda shakllanadigan ko‘nikmalar:

1. Bilish: O‘quvchilar Ikkinchi jahon urushining asosiy sabablarini eslab qoladi.

2. Tushunish: O‘quvchilar urush jarayonidagi muhim janglar va voqealarni tushuntirib beradi.

3. Qo‘llash: Tarixiy hujjatlar asosida urushning oqibatlarini zamonaviy xalqaro munosabatlar bilan bog‘laydi.

4. Tahlil: Turli davlatlarning urushdagi ishtirokini solishtiradi va ularning strategiyalarini o‘rganadi.

5. Sintez: O‘quvchilar agar urush natijalari o‘zgarganida, dunyo siyosati qanday bo‘lishi mumkinligini taxmin qiladi.

6. Baholash: Urush natijalarini baholash va uning dunyo tarixiga ta’sirini muhokama qilishadi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va Blum taksonomiyasi

Blum taksonomiyasi asosida tarix ta’limini tashkil etishda quyidagi zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish mumkin:

• **Interfaol metodlar:** Tarixiy voqealar asosida rolli o‘yinlar va jamoaviy bahslar tashkil etish.

• **AKT texnologiyalari:** Interaktiv xaritalar va virtual sayohatlar yordamida tarixiy jarayonlarni tushuntirish.

• **Muammoli ta’lim:** O’quvchilarga tarixiy masalalar bo’yicha tahliliy muhokamalarni olib borish imkonini berish.

• **O’yinli ta’lim:** Tarixiy simulyatsiyalar yordamida o’quvchilarning darsga bo’lgan qiziqishini oshirish.

Xulosa. Blum taksonomiyasidan tarix ta’limida foydalanish o’quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu model asosida tashkil etilgan darslar o’quvchilarning mustaqil tahlil qilish, baholash va sintez qilish ko’nikmalarini shakllantirishda muhim rol o’ynaydi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg’unlashgan holda, Blum taksonomiyasi tarix fanining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. O’qituvchilar ushbu modeldan foydalanib, o’quvchilarning tarixiy tafakkurini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo’ladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Blum, B. S. (1956). Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. Handbook I: Cognitive Domain. New York: Longmans, Green.

2. Anderson, L. W., & Krathwohl, D. R. (2001). A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Blum's Taxonomy of Educational Objectives. New York: Longman.

3. Soliyev, A. (2020). Pedagogik texnologiyalar va innovatsiyalar. Toshkent: O’zbekiston Respublikasi Oliy va o’rta maxsus ta’lim vazirligi.

4. Xamidov, N. (2019). Zamonaviy ta’lim texnologiyalari asoslari. Samarqand: SamDU nashriyoti.

5. Xakimova D.M. Maktab o’qituvchilarining innovatsion salohiyatini rivojlantirishning pedagogik mexanizmini takomillashtirish. Pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi. Abdulla Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti. Toshkent shahar. 2024-yil 14-sentabr. 237 bet.

6. Internet manbalari: www.pedagog.uz, www.ziyounet.uz (2024-yil holati bo’yicha)